

LA HISTÒRIA MEDIEVAL

ANTONI FURIÓ

Al País Valencià, com també al Principat, l'Edat Mitjana ha suscitat sempre un interès que ha ultrapassat l'àmbit estrictament acadèmic. El recurs interessant del fabulós armari medieval, legitimador de tantes creacions teòriques contemporànies, ha estat també un fet «conjuntural» en altres latituds, però sembla haver arrelat força a casa nostra, almenys de la «renaixença» ençà, que trobava en l'escenari medieval l'espai «utòpic» per excel·lència.

Certament, la literatura històrica valenciana, de finals del XIX fins a la guerra, ha estat consagrada gairebé monogràficament al període medieval, animada com estava —bé que en diversos graus, de consciència i de convenciment— d'un fort sentiment regeneracionista, paral·lel i correlatiu a l'articulació del valencianisme polític. No debades el regne de València —i amb ell, les institucions i el dret foral, la llengua i la cultura autòctones; la «personalitat» valenciana, al capdavant— era una «creació» medieval. I en aquest medievalisme «reivindicatiu» —però també, i més a primera hora, medievalisme «arcaïtzant», «folkloritzant», és a dir, «inofensiu»— l'«espai observable», local o regional, localista o regionalista, era secundari, intercanviable, perquè el regne era la ciutat.

RECERCA POLÍTICA I JURÍDICA

La recerca historiogràfica va ser, de bell antuvi, «política», i «jurídica», i els seus cultivadors, gent del ram: «polítics» i «juristes». Una plèiade d'historiadors constituïda per prohoms de la ciutat, conservadors i republicans, «laica», però amb un component levític cada cop més acusat, amb uns trets comuns entre els quals destaca l'adscripció a «Lo Rat Penat» i la militància, més o menys confortable, en la «renaixença» valenciana, i especials vinculacions amb els organismes rectors de la vida ciutadana, sobretot l'Ajuntament i la Diputació. El balanç, però, d'aquestes primeres fornades erudites no és gens insatisfactori. Es consolidà i s'afermà la via encetada d'història del dret i història institucional, amb anàlisis individualitzades de l'organització foral i els seus càrrecs —la Generalitat (Martínez Aloy), el municipi (I. Villalonga), les Corts (Danvila, Gadea), els portantveus de governador (Gadea), el mestre racional (Ferraz Penelas), els impostos (García de Cáceres)—, la diòcesi valentina (Sanchis Sivera), les cartes pobles (Betí Bonfill), els gremis (Tramoyeres, el marquès de Cruïlles), els hospitals i l'urbanisme (Rodrigo Pertegàs) o la mateixa Universitat (Antonio de la Torre, C. Ribal), alhora que es multiplicaren les monografies locals. I es creà una útil infraestructura, pública i privada, per a l'edició de textos clàssics o de les pròpies recerques, com ara Acció Bibliogràfica Valenciana, la Societat de Publicació de Texts Antics Valencians, la Societat Valenciana de Publicacions, o les revistes *Cultura Valenciana*, *Anales de la Universidad de Valencia*, *Anales del Centro de Cultura Valenciana* i, a Castelló, el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. En totes elles, el «motiu» medieval hi és hegemònic, i la voluntat «recuperadora», manifesta.

Les limitacions d'aquesta historiografia

erudita, promoguda i practicada pel segment més «il·lustrat» de la burgesia ciutadana, es faran paleses amb el canvi de conjuntura que suposa la República i la guerra, i l'aparició d'una generació d'historiadors més joves, de formació i vinculació universitària, que infondran un caràcter més «científic», menys «dilettant», a les seues investigacions. D'altra banda, la nova conjuntura —bé que limitada per l'esforç bèl·lic— esdevenia més propícia per al regeneracionisme valencià, ja inequívocament esquerrà. El «centro de Cultura Valenciana», creat el 1914 a imitació de l'Institut d'Estudis Catalans, però que no havia passat mai —tret del període (1927-1937) en què va ser-ne director degà el canonge Sanchis Sivera— d'una amable tertúlia erudita, es transformà el 1937 en Centre d'Estudis Històrics del País Valencià, ens autònom dins la Universitat de València, que tenia la seua seu en l'expropiat Col·legi del Patriarca, l'arxiu de protocols, el qual servirà d'embrió per a un projectat Arxiu Regional de València.

Si la maduresa del valencianisme —cultural i polític— havia resituat la «circumstància» medieval dins uns termes més justos, serà, ben paradoxalment, la posguerra i la repressió la que recuperarà novament la «centralitat» desestimada. Des de la perspectiva «resistent», reduïda a uns nivells mínims, perquè calia recomençar de nou, i això suposava un retorn als «origens». De la banda «oficial», perquè el nou discurs imperial necessitava d'una parafernàlia i una retòrica que trobava en l'Edat Mitjana els seus fonaments. Pel que fa als medievalistes valencians, majoritàriament arxivers o bibliotecaris, els destins a què foren promoguts els allunyaren de València: Martínez Ferrando, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; Mateu i Llopis, director de la Biblioteca Central —antiga Biblioteca de Catalunya—; Sevillano Colom, després de passar per l'ACA, director de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

A València, deixant a banda els super-

vivents residuals del foralisme de preguera, instal·lats a Lo Rat Penat o al «Centro de Cultura Valenciana», que foren respectats, el «medievalisme» es reorganitzà com a disciplina acadèmica al si de la Universitat i en torn de la figura de Manuel Ballesteros-Gaibrois. Catedràtic d'Història —i professor també de Paleografia i Diplomàtica— Ballesteros es féu càrrec de Saitabi, revista creada el 1940, «òrgano del Laboratorio de Arqueología y Ciencias Auxiliares» de la Universitat de València, que tindria com a redactor en cap Miquel Gual Camarena i com a redactors, Dualde Serrano, Sevillano Colom, Àlvar Santamaria i Leopold Piles, entre altres. Saitabi, publicada amb el suport dels tres ajuntaments i les tres diputacions valencianes i la col·laboració de la Societat Castellonenca de Cultura, suposa una «restauració» de Cultura Valenciana, de la qual copia la fórmula i recupera un bon grapat de col·laboradors.

Amb Manuel Dualde, també arxiver, i fundador de l'Escola Valenciana d'Estudis Medievals, continua la tradició local d'història política i història del dret valencià. El magnífic catàleg de l'Exposició de Dret Històric del regne de València, el 1955 inventaria els avanços assolits en la investigació, especialment pel que fa a la legislació —els Furs (H. Garcia, Gual Camarena) i els Privilegis (Camarena Mahiques, Martínez Ortiz)— i les institucions —la governació (Roca Traver, H. Garcia), la batlia (Piles), les Corts (Dualde), el justícia (Roca), el mustassaf (Sevillano), la ceca i l'encunyació de moneda (Mateu i Llopis), etc.

L'arribada a la Universitat de València el 1958, tres anys després de la mort de Dualde, d'Antonio Ubieta com a catedràtic d'Història Antiga i Medieval, obrí una nova etapa per al medievalisme valencià que omplirà gairebé dues dècades, i que es caracteritzarà especialment per la seua circumscripció estricta dins l'àmbit universitari, amb l'obertura d'unes noves vies d'investigació, en substitució de les tradicionals, i l'eixamplament de l'«escenari» medieval, més enllà del purament local.

Ubieta, home temperamental i dinàmic, crea el 1959 la seua pròpia editorial, Anubar, responsable de la publicació de diverses col·leccions —Textos Medievales, Temas Valencianos— i de la revista Ligarzas, així com d'un butlletí orgànic del Departament d'Història Medieval, animades i manufacturades totes elles pel seu grup de col·laboradors. Per primera vegada s'estructurava una generació de medievalistes valencians de formació i professió plenament universitàries —enfront de la tònica dominant anterior, de juristes, metges i po-

lìtics erudits, o, més tard, d'arxivers—, i la forta activitat desplegada permetia la creació d'una infraestructura vàlida pròpia. Per contra, el divorci amb la tradició historiogràfica local era absolut, i no sols pel que fa a la temàtica. Durant els deu primers anys, la investigació local fou gairebé negligida, i l'atenció es centrà fonamentalment en Aragó i Navarra, amb la transcripció i edició de cròniques i documents (24 tesines, segons un balanç del mateix Ubieta el 1972), publicades parcialment en Textos Medievales, i l'anàlisi de les fonts del Zurita i d'altres cronistes (22 tesines). Altres tesines es dedicaren a la confecció d'itineraris i, sobretot, a l'establiment de la toponímia —a partir del Madoz, essencialment— de diverses províncies espanyoles.

ELS ASPECTES ECONÒMICS

La recerca sobre història valenciana, inicialment descurada, privilegià, a finals dels seixanta, els aspectes econòmics i els demogràfics. Entre els primers, a banda la tesi de Cabanes Pecourt sobre els monestirs valencians, l'atenció es concentrà monogràficament en la sèrie de «Coses Vedades» (23 tesines), i conclouria amb la tesi de Ramon Ferrer sobre l'exportació valenciana a finals del Tres-cents. Quant a la demografia, els treballs d'Arroyo sobre Sogorb, López Elum sobre Alzira, Espinós sobre l'Alt Túria, Ferrer sobre la Plana, i Rubio sobre la ciutat de València, culminaren amb la tesi de l'esmentat López Elum sobre l'impost del morabatí. En aquesta línia d'història regional, es llegiren també les tesis d'Eliseo Vidal sobre el regnat de Joan I, i de Sánchez Adell sobre el municipi de Castelló, i es recuperà la figura de l'arabista Huici Miranda, del qual es publicaren diverses obres en Anubar, entre les quals la Col·lecció Diplomàtica de Jaume I, completada per M.D. Cabanes.

Si amb Ubieta el medievalisme valencià es «professionalitzà» dins les aules universitàries, amb ell s'obvia també la recerca local, deixada obertament a mans dels voluntariosos i poc escrupulosos cronistes oficials. Paral·lelament, la seua obsessió anti-catalanista provoca el distanciament envers el «valencianisme» emergent a l'interior de la Universitat de la mà entre altres de Tarradell, Regià o Giralt, i que cristal·litzà, el 1971, amb el I Congrés d'Història del País Valencià, que serví de revulsiu per al desenvolupament d'una historiografia valenciana «moderna» i «conscienciada». D'altra banda, la pretensió academicista i

allunyada de tot «compromís» contemporani, no li impediria la publicació, el 1975, del seu únic llibre «valencià», *Orígenes del reino de Valencia*, que serviria de bandera al reaccionarisme local enfront de les tesis «fusterianes» imperants ja a la Universitat. Precisament la disputa sobre els «origens» ha contribuït a l'aparició d'un medievalisme «popular», l'òrgan d'expressió del qual és la secció de «Cartes al Director» de la premsa de la ciutat, on es ventilen apassionadament qüestions tan «fonamentalistes» com ara l'exacta participació de catalans i aragonesos en la conquesta del regne o la mateixa existència d'aquest abans de la conquesta, resoltes sempre en clau «indigenista». Temes que la historiografia valenciana de començaments de segle havia ja superat i que, òbviament, no troben ressò actualment en la literatura acadèmica.

L'«interès», bé que viciat, que suscita l'Edat Mitjana —o més aviat, determinats «punts» d'aquesta «història»— entre els nostres conciutadans, més enllà de la clariana universitària, podria fer pensar en les possibilitats de desenvolupament d'una història «popular», metodològicament empenyada per la renovació de la història local. Tanmateix, això no fóra sinó una quimèrica fal·làcia, si tenim en compte els pressupostos ideològics i polítics que animen l'esmentat «interès» historiogràfic, i la seua reducció geogràfica a l'àrea metropolitana de la ciutat. La història local, no sols a l'Edat Mitjana, ha vingut de les comarques —exemptes d'aquelles preocupacions «substancialistes» de la ciutat—, de la mà de joves historiadors «rurals», i no com a antagonista de l'acadèmica, sinó com a necessari complement metodològic i social. Un breu repàs a la infraestructura i la producció, n'establirà, potser, les connexions, i clarificarà el marc per a un futur enfortiment d'una història local encara als seus bolquers.

La distribució geogràfica dels departaments universitaris ha contribuït també a una major interrelació entre les aules i la recerca local. A Castelló, el medievalisme acadèmic, agrupat entorn de Sánchez Adell, continua tenint un important pes específic en la Societat Castellonenca de Cultura, el butlletí de la qual dirigeix Díaz Manteca, arxiver de la Diputació i director també d'Estudis Castellonencs, i a Alacant, el Departament d'Història Medieval, dirigit per Josep Hinojosa, publica la única revista al País Valencià —després de la desaparició de Ligarzas— consagrada exclusivament al període medieval: «Anales de la Universidad de Alicante; Historia Medieval» (apareguda el 1982). A la Universitat de València conti-

nuen publicant-se Saitabi, revista de la Facultat de Geografia i Història, i Estudis, fundada per Joan Reglà quan era al front del Departament d'Història Moderna, i que dedicà els primers números (1972) a la Baixa Edat Mitjana valenciana, també el Departament d'Història Medieval té projectada una Revista d'Història Medieval, d'aparició el 1988. La perspectiva editorial, però, s'ha eixamplat els darrers anys a àmbits extra-acadèmics, especialment a revistes d'investigació local, vinculades a arxius municipals (com l'esmentada Estudis Castellonencs, Quaderns de Sueca, Ullal (Gandia), Torrens, Al-Gezira etc), o a joves historiadors (Afers, de Catarroja). Una experiència historiogràfica i publicística que exigiria un examen més atent. També, la institució Alfons el Magnànim, que, a més de la revista «Debate», és responsable de l'edició de nombroses obres d'història medieval. I, finalment, caldria citar també les revistes de Teologia, Anales Valentinos, i de l'Institut de Teologia dels dominicans, Escritos del Vedat, que publiquen sovint treballs d'història eclesiàstica de València o catàlegs de manuscrits i impresos.

Si la infraestructura —professional i editorial— del medievalisme valencià és àmplia i variada —departaments universitaris, arxius, institucions, revistes—, tampoc no es pot dir que la recerca siga unitària, ni menys encara centralitzada. Hi ha encara llacunes cronològiques considerables —forçades per l'absència de testimonis literaris i l'escàs desenvolupament de l'arqueologia medieval, que fan que la investigació es centri en la baixa Edat Mitjana— i temes nuclears que conciten una atenció màxima. L'Alta Edat Mitjana o, per ser més justos, tot el període anterior a la conquesta cristiana del segle XIII, encara no ens és suficientment conegut. Hi ha les sòlides monografies sobre el període visigòtic d'Enric Llobregat —La primitiva cristiandat valenciana, i la Qura de Tudmir—, però per al període musulmà no s'ha avançat gaire des de l'obra de Huici Miranda o la síntesi de Sanchis Guarner. Darrerament s'hi han endinsat Mikel d'Epalza i Maria José Rubiera, editors de *Shark al-Andalus*, la revista del Departament d'Àrab de la Universitat d'Alacant.

El segle XIII, i concretament la conquesta i la repoblació cristianes, continuen exercint una gran atracció sobre els historiadors. És també el tema preferit pels dos grans medievalistes estrangers —Robert I. Burns i Pierre Guichard—, enfrontats sobre el caràcter «continuista» o «rupturista» de la nova societat cristiana. Burns, a partir essencialment de la documentació de cancelleria

de l'A.C.A., ha estudiat la creació del regne «croat» de València i el paper de l'Església, i també la fiscalitat. Guichard ha fet, juntament amb Bazzana, un major ús de l'arqueologia, especialment dels castells, tot insistent en el procés de senyorialització que s'instaura amb la conquesta cristiana i rebutjant l'existència d'estructures feudals al període islàmic; els seus estudis privilegien el món rural i les comunitats camperoles durant la transició. També entre arqueologia, i especialment, castellologia, treballa actualment Pedro López Elum, que ha publicat recentment un estudi sobre els orígens de la ceràmica de Manises i de Paterna. Per la seua banda, Ramon Ferrer ha ofert unes primeres conclusions locals —serrania d'Alcoi, terres d'Alacant— sobre la repoblació cristiana, per a les quals s'ha servit del Llibre del Repartiment, text del qual és editor juntament amb M.D. Cabanes. Finalment, J.M. Del Estal s'ha ocupat també del tema de la conquesta al sud del país.

HISTÒRIA INSTITUCIONAL I POLÍTICA

Pel que fa a la història institucional i política, la tradició historiogràfica local s'ha enriquit amb els treballs d'Arcadi Garcia —editor, juntament amb Germà Colon, dels Furs— sobre el dret valencià, o de Silvia Romeu sobre les Corts, i, més recentment, les tesis doctorals de Rosa Muñoz, sobre la Generalitat, de Mateu Rodrigo, sobre la guerra de la Unió, i de Josepa Cortès, sobre els Privilegis (Aureum Opus). També l'estudi de les minories ètniques i religioses —moros i jueus— ha progressat notablement des dels inicials treballs de Piles amb les aportacions d'Hinojosa Pla Alberola, Dolors Bramon, Carme Barceló i Manuel Russafa. La història econòmica, encetada pràcticament amb les sèries de preus i salaris exhumades per Hamilton i continuada els anys seixanta/setanta amb les monografies esmentades sobre Coses Vedades, ha privilegiat gairebé en exclusiva el comerç, especialment per part dels historiadors foranis —Melis, al capdamunt, i també Romestan, Verlinden, Lapeyre, Mainoni o Guiral—, que han seguit la traça al País Valencià dels operadors econòmics estrangers i l'emergència d'un poderós mercat de la llana. Altres historiadors s'han interessat, contràriament, per l'articulació del mercat local, per les relacions entre la ciutat —la capital del regne— i el camp —el país circumdant—, i les dificultats d'abastament

del mercat urbà, tot matisant mites de preteses esplendors, com ha fet Belenguer Cebrià per a la València del segle XV, i Rúbio Vela per a la del XIV. Sobre el mercat de treball urbà, especialment l'organització gremial i la producció industrial de la ciutat de València, treballa actualment Paulino Iradiel.

Iradiel, el nou catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de València, ha obert també noves vies teòriques en la formulació del feudalisme valencià, dins el context meridional o mediterrani, sobre el qual han profunditzat les tesis d'Enric Guinot, Ferran Garcia i Antoni Furió. D'altra banda, els treballs d'aquests darrers, en solcat preferentment cap al món rural —el nord castellonenc, la Valldigna i la Ribera del Xúquer, respectivament— suposen una primera contribució a la història agrària i a l'«eixamplament» senyorial de la ciutat «hanseàtica».

En el balanç apressat de la producció «medievalística» més recent, es palesa, més enllà d'insuficiències i aconsegiments la necessitat peremptòria d'una «síntesi», d'una «explicació» coherent que avaluï i aproxime els avanços, tan disperss, assolits, i fixe alhora noves pautes i nous objectius a la recerca. I és ací on la història local podria exercir un protagonisme renovador. No ja com a espai «polititzat» que abandona la «pacífica» història acadèmica als abrandats ultrancers de les essències, ni menys encara com a «obsessió» enyoradissa de les glòries municipals, sinó com un microcosmos escaient per a la reflexió historiogràfica, un marc perfecte per a combinar els diversos nivells de l'explicació, on l'historiador —com propugnava Braudel— es mou com l'ascensor entre les plantes d'un mateix edifici. Les comunitats rurals medievals permeten una semblant aproximació, i per ací han anat els primers passos. Però la reflexió conceptual i metodològica encara és pobra, i no sempre estan ben definits els objectius, i menys encara, les relacions entre història general i història local, concebuda generalment com a estudi localitzat i, per tant, fragmentari, d'una problemàtica més àmplia. Possiblement, però, la progressiva ampliació de la sensibilitat de l'historiador cap a nous temes encara inèdits —sociabilitat, mentalitats, vida privada, etc— i la seua articulació en una explicació unitària —comptant-hi, és clar, els fonaments socials i econòmics—, possibilitarà, la revalorització d'aquest nou espai d'observació —i d'explicació— i la seua preferent utilització pel medievalista valencià. Al capdavall, la continuació depurada d'una tradició historiogràfica local.